

اسفرزه esfarze

Blond plantain

اسفرزه یا بزرقطونا دانه‌های قایقی شکل به طول سه میلی متر به رنگ خاکستری یا قهوه‌ای روشن است که قسمت رویی آن را لایه ای موسیلاژی سفیدرنگ پوشانده است این دانه ها مربوط به گیاه اسفرزه یا اسپرزه یا اسپغول با نام علمی:

Plantago ovata Forsk.

از تیره بارهنگ (**Plantaginaceae**) است. اسفرزه یا اسپغول گیاهیه است علفی یکساله، کوچک، دارای ساقه کوتاه و برگهای باریک و دراز و نوک تیز پوشیده از تارهای نرم و نقره ای. این گیاه بومی جنوب ایران است محصول اسفرزه بازار گیاهان دارویی ایران از هندوستان و پاکستان و از طریق مبادلات مرزی نیز وارد می گردد. دانه های اسفرزه به علت وجود لایه موسیلاژی به عنوان ملین و برطرف کننده ناراحتی های حاصل از بواسیر مصرف سنتی دارد.

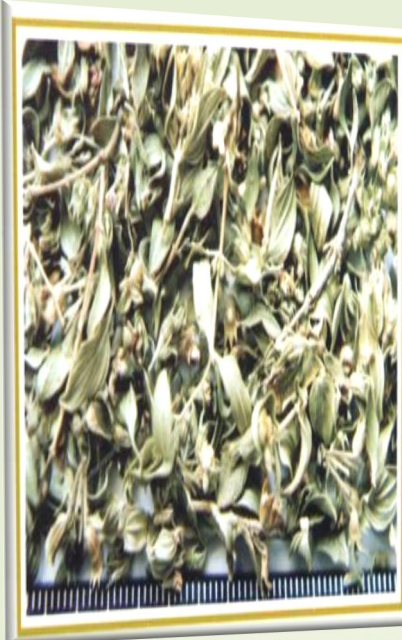
آویشن âvishan

Kotschyam Thyme

آویشن یا آبشم قطعاتی از ساقه های چهارگوش، برگهای پهن و نوک تیز با خطوط برجسته و گلهای لوله ای به رنگ قرمز یا متمایل به قرمز و بسیار خوشبو متعلق به گیاه آویشن، کهلیک اوتی، یا کاکوتی

با نام علمی آن: **Thymus Kotschyanus Boiss. & Hohen**

از تیره نعنا (**Labiatae**) است. آویشن گیاهی پایا است که به

صورت بوته های کوچک کوسنی شکل بومی نواحی مرتفع کوهستانهای ایران است. آویشن به صورت دم کرده جهت برطرف کردن نفخ و دردهای مفاصل و معده و بخور آن جهت رفع سرماخوردگی و نیز پودر آن به عنوان چاشنی، مصرف سنتی دارد. اخیرا گونه‌ای به نام آویشن باغی یا آویشن اروپائی (*Thymus vulgaris L.*) که به تازگی در ایران کاشته شده است، به جای آویشن ارائه می گردد.

بابونه *bâbune*

Willd Chamomile

بابونه یا بانونه دشتی مجموعه کاپیتولها دکمه ای شکل زردرنگ و یا گل‌های کوچک زردرنگ و لوله ای شکل گیاه بابونه یا بابونج با نام علمی:

Tripleurospermum disciforme (C.A.Mey) Schütz-

Bip

Syn.*Matricaria disciforme* (C.A. Mey)DC.

از تیره کاسنی (*Compositae*) است که گیاهی علفی بوده به صورت علف هرز در اکثر نقاط ایران رویش دارد. کاپیتولهای نسبتا درشت گیاه گل‌های زبانه ای سفید رنگ زود افت را در کناره و گل‌های

لوله ای زردرنگ را در وسط دارند و کلاً دکمه ای شکل به نظر می رسند. برگهای آن با تقسیمات فراوان شبیه به برگ شوید است. میوه گیاه (آکن) تقریباً دوکی شکل است. قسمت پشتی میوه محدب و بخش داخلی آن شامل یک خط برجسته طولی در وسط و دو خط برجسته در کنار است. نکته قابل توجه وجود دو برجستگی قرمز رنگ در قسمت بالای میوه است. بابونه به عنوان ضد خونریزی و تقویت کننده معده و ضد عفونی کننده و ترمیم کننده و نیز شستشو دهنده و ایجاد کننده رنگ طلایی برای مو مصارف سنتی دارد.

بادرنجبویه *bâdranjbuye*

German Madwort

بادرنجبویه موجود در بازار گیاهان دارویی، قطعات خرد شده شامل ساقه های چند وجهی با کرکهای قلاب دار، تکه هایی از برگ ها و بخصوص کاسبرگهای زرد کم رنگ، میوه های غشائی و پهن و ستاره ای شکل با لوبهای کوچک و خمیده می باشد که عبارت از سرشاخه های گیاهی علفی با نام علمی:

Asperugo procumbens L.

از تیره گاوزیان (*Boraginaceae*) است که به صورت علف هرز مزارع و باغات در اکثر نقاط ایران وجود دارد در کتب مختلف برای نام بادرنبویه گیاهی با نام علمی *Me;issa officinalis* L. معرفی شده که گونه ای بومی شمال ایران بخصوص مازندران است و با نمونه بازار گیاهان دارویی متفاوت است. این گیاه پایا و بوئی بسیار ملایم و مطبوع شبیه بوی بالنگ، بادرنج یا بادرنگ دارد و بدین سبب

نام محلی بالنگ بو یا بارنگ بو را بر آن نهاده اند که در کتب قدیم و جدید همین نام تغییری جزئی یافته و به صورت بادرنجبویه نوشته شده است.

بادرنجبویه بازار دارویی به عنوان مدر، تقویت کننده و آرام بخش مصرف سنتی دارد.

بارهنگ *bârhāng*

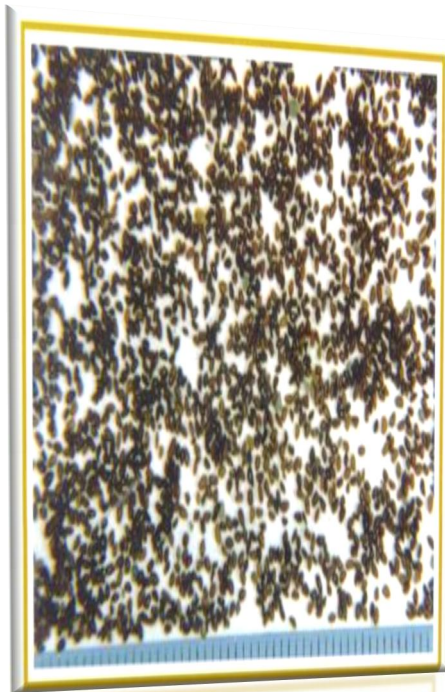
Create Plantain

بارهنگ عبارت از دانه های ریز سیاه رنگ و قایقی شکل است که چنانچه در آب قرار گیرد قسمت رویی آن که لایه موسیلاژی دارد، جذب آب کرده متورم می گردد.

این دانه ها متعلق به گیاهی است به نام بارهنگ یا بارهنگ کبیر به نام

علمی: *Plantago major L.*

از تیره بارهنگ (*Plantaginaceae*) که گیاهی علفی و مخصوص مناطق پرآب بوده در اکثر نقاط ایران دیده میشود. برگهای پهن با دمبرگهای بلند گسترده بر روی زمین و گل آذین خوشه ای باریک و کشیده که در انتهای پایکهای بلند و بدون انشعاب قرار دارند از علائم مشخصه آنست. دانه بارهنگ ضد اسهال بوده و از آن به همراه قدومه، تخم مرو و به دانه، مخلوطی به نام چهار تخمه درست می کنند که به عنوان نرم کننده سینه و برطرف کننده سرفه و خارشهای گلو مصرف سنتی دارد.

بسفایج basfâzej

Common polypody

بسفایج ریزومهای سخت به رنگ قهوه ای تیره است که تعداد زیادی برآمدگی های شیپوری شکل یا زائده های فلس مانند دارد که جای افتاده اعضا هوایی گیاه است و بوی نامطبوع و طعم زننده دارد. این ریزومها متعلق به گیاه بسفایج یا بسپایک با نام علمی:

Polypodium vulgare L.

از تیره سرخس (*polypodiaceae*) است. بسفایج دارای برگ های بزرگی است که بریدگی های شانهای منظم داشته و هاگدانهای گرد و برجسته به رنگ زرد یا قهوه ای روشن در دو ردیف منظم روبروی هم، در پشت برگهای آن مشاهده می گردند. ریزوم بسفایج به عنوان برطرف کننده سوء هاضمه و دردهای روماتیسمی مصرف سنتی دارد.

ترنجبین taranjebin

Camel's Thorn Monna

ترنجبین نوعی مان یا ماده قندی است که به صورت گلوله های ریز و سفیدرنگ یا زرد و یا کمی متمایل به قهوه ای دیده می شود. در نوع تمیز نشده ترنجبین می توان، خارهای نوک تیز، میوه های قرمز رنگ و تسبیحی شکل گیاه مولد را پیدا نمود. ترنجبین در اثر فعالیت نوعی حشره سخت بالپوش از جنس *Larinus* بر روی شاخه های جوان گیاه خارشتر با نام علمی:

Alhagi persarum Boiss. & Buhse.

Syn: *A;hagi camelorum* L.

از تیره پروانه وارن (*Papilionaceae*) حاصل می گردد. خارشتر دارای خارهای فراوان و میوه ای باریک، قرمز رنگ و تسبیحی شکل است. ترنجبین که به راحتی در آب حل می شود به عنوان ملین، تب بر، در بیماریهای واگیردار و طعم دهنده مصرف سنتی دارد.

دم اسب *dom-e asb*

Horse tail

دم اسب عبارت از قطعات خرد شده ساقه های بند بند و توخالی است که در هر بند آن فلس غشایی و دندانه دار دارد و همچنین قطعاتی از شاخه های نازک و بندبند و بسیار شکننده در آن دیده می شود. این قطعات متعلق به گیاه دم اسب یا قنطریون با نام علمی:

Equisetum arvense L.

از تیره دم اسب (*Equisetaceae*) است. دم اسب گیاهی علفی و دوپایه، دارای ساقه های بند بند و توخالی است که انشعابات زیادی در هر بند داشته و شاخه های آن باریک و نخی شکل می باشند. دم اسب به عنوان یک داروی مدر مصرف سنتی دارد.

زعفران zafarân

Saffron

زعفران قطعاتی است میله ای شکل به رنگ قرمز متمایل به زرد یا قرمز پررنگ که بو و طعمی مطبوع دارد، در مجاورت با آب رنگ قرمز یا نارنجی پررنگ می کند و هر کدام به صورت سه شاخه در قسمت بالا باز می شوند. این قطعات میله ای عبارت از خامه و کلاله سه شاخه گیاه زعفران با نام علمی:

Crocus sativus L.

از تیره زنبق (*Iridaceae*) است که گیاهی علفی پایا دارای غده زیرزمینی بوده برگهای باریک و نوک تیز و گل‌های آبی رنگ دارد. زعفران در نقاط شرقی و مرکزی ایران به صورت کاشته شده دیده می شود. زعفران که از اقلام مهم صادراتی ایران است به عنوان تقویت کننده و نشاط آور و تهیه عرق زعفران با اثرات مشابه و نیز به عنوان عطر و طعم دهنده، استفاده سنتی دارد.

سنا senâ

Senna

سنا یا سنامکی عبارت از برگهای سبز رنگ بیضوی کشیده نوک تیز با کناره های کامل به طول ۱ تا ۳ سانتی متر همراه با میوه های کشیده یا کمانی شکل دارای یک خط طولی در وسط که کاملا برجسته است و تعدادی خطوط یا فرورفتگی های موازی عرضی که محل دانه ها را روی میوه مشخص می کنند. این میوه ها کاغذی و کاملا خشک بوده و برنگهای سبز تا قهوه ای روشن مشاهده می شوند. برگها و میوه های مذکور از گیاهی بوته ای دارای ساقه و شاخه های چوبی به نام

سنا و با نام علمی: *Cassia angustifolia* Vahi.

از تیره گل ارغوان (*Caesalpinaceae*) و نام عمومی *Tennevelly senna* به دست می آیند. این گیاه در ایران رویش نداشته و نمونه های موجود در بازار گیاهان داروئی ایران همگی از هند و عربستان به ایران وارد می شوند. برگ و پوست میوه های سنا به عنوان مسهل قوی و به صورت جوشانده به مقدار حداکثر ۲ گرم در روز برای افراد بالغ، مصرف سنتی دارد. گونه ای از جنس سنا با نام محلی کوسن و نام علمی *Cassia italica* (Mill) Arndr. در جنوب ایران رویش دارد که برگ های آن تخم مرغی شکل و میوه های آن کمی کوچکتر از میوه های نمونه وارداتی است. هرچند برگها و میوه های این گونه نیز مصرفی همانند سنای مکی دارد، لیکن به دلیل تولید بسیار کم و محدود، تنها در بخشهایی از جنوب ایران خصوصا بندرعباس به فروش می رسد.

سنبل الطیب Sonboletib

Indian Valerian

سنبل الطیب عبارت از قطعاتی است به رنگ قهوه ای تیره که به وسیله کلافهای توری از رشته های فیبری احاطه شده است. این قطعات بسیار سبک بوده و بوئی بسیار معطر دارد و در اثر باز کردن رشته های فیبری عطر بیشتری استشمام می گردد.

این نمونه از قسمتهای یقیه گیاه سنبل الطیب یا علف گربه و یا سنبل الجبل یا سنبل الطیب هندی یا سنبل عصفر با نام علمی:

Nardostachys jatamansi DC.

از تیره سنبل الطیب (*Valerianaceae*) حاصل می گردد. سنبل الطیب هندی در ایران رویش نداشته و از هندوستان به ایران وارد می شود. سنبل الطیب هندی گیاهی است پایا دارای ریزوم و برگهای مجتمع در پائین و گلهای تقریباً منظم. این محصول کلاً از کشورهای جنوب شرقی ایران و بیشتر هندوستان به ایران وارد می شود. دراکثر منابع جدید، گیاه سنبل الطیب اروپائی با نام علمی: *Valeriana*

officinalis L.

را معادل سنبل الطیب معرفی می کنند که بومی اروپا بوده و گونه داروئی رسمی در دنیا است. نمونه های بازار داروئی آن با نمونه هندی بسیار متفاوت بوده و عبارت از ریشه هائی است باریک، کرم

رنگ و نازک ولی با بوئی معطر و کاملا شبیه به سنبل الطیب هندی، این گونه که اخیرا در ایران کشت شده است، گیاهی علفی، پایا دارای یک ساقه غیرمنشعب، برگهایی با انشعابات شانه ای و گل آذین دیهیم و گلخانه‌ای صورتی روشن است. سنبل الطیب هندی یا اروپائی به عنوان برطرف کننده بی خوابی، آرام بخش، ضد سردرد و تپش قلب مصرف سنتی دارند.

شکر سرخ shekar-e sorkh

Sugar Cane

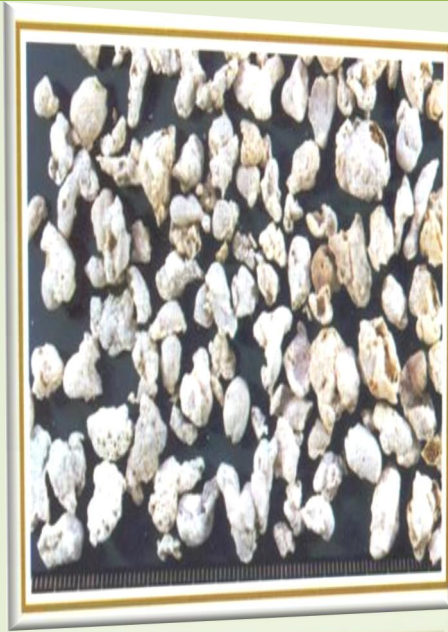
شکر سرخ عبارت از قطعات قرمز رنگی است که طعمی بسیار شیرین و زننده داشته و از بهم پیوستن ذرات بلوری شکر تشکیل شده است. این محصول در اثر شکستن ساقه های نیشکر یا فانیذ با

نام علمی: *Saccharum officinarum* L.

از تیره گندم (*Graminae*) حاصل می گردد. نی شکر گیاهی است پایا دارای ساقه های استوانه ای و بندبند که قسمت داخلی آن توخالی بوده و در رشد نهایی از ماده قندی قرمز رنگ پر می شود و در این حالت ساقه بنفش رنگ می گردد.

شکر سرخ به عنوان یک ماده قندی طبیعی طعم دهنده و نیز به عنوان ملین مصرف سنتی دارد.

شیرخشت Shirkhesht

Pockspray Manna

شیرخشت عبارت از قطعاتی است کروی یا بی شکل به رنگ سفید آردی یا سفید مایل به زرد با طعمی بسیار شیرین و خنک که تحت دو نام شیر خشت شهری و شیرخشک هراتی در بازار گیاهان دارویی ایران عرضه می گردد. تحقیق حاضر مشخص ساخت که هر دو محصول در اثر فعالیت نوعی حشره بر روی دو گونه گیاه درختچه ای با نامهای شیرخشت، گپ شیر و یا سیاه چوب، به نامهای علمی:

Cotoneaster numularioides Pojark, *Cotoneaster numularia* Fisch & Mey

از تیره گلسرخ (*Rosaceae*) تولید شده و بدین ترتیب این ادعا که شیرخشت مان حاصل از گیاه کاروان کش (*Atraphaxis spinosa* L.) است. تحقیقاً رد می شود.

درختچه های شیرخشت با برگهای گرد و کرک دار، همچنین ساقه های قرمز یا قهوه ای رنگ و میوه های نسبتاً کروی قرمز یا سیاه رنگ دارای دو دانه درشت، مشخص می گردند. شیرخشت به عنوان یک ماده خنکی، ملین و نیز تب بر مصرف سنتی دارد.

شیرین بیان Shirinbayân

Licorice

شیرین بیان عبارت از قطعاتی است ضخیم و کاملاً چوبی با پوسته ای به رنگ قهوه ای تیره با شیارهای طولی نامنظم، قسمت داخلی به رنگ زرد طلایی و طعم بسیار شیرین. این قطعات ریزومهای گیاه شیرین بیان است که به نامهای مجو، مهو، اصل سوس، متکی، ملو نیز معروف بوده و نام علمی آن:

Glycyrrhiza glabra L. var. *glabra*

از تیره پروانه واران (Papilionaceae) می باشد. شیرین بیان گیاهی علفی و پایا است برگهای دارای برگچه های متعدد و چسبناک و نیز میوه های قرمز رنگ و تسییحی شکل از مشخصات بارز گیاه است. شیرین بیان به عنوان خلط آور، برطرف کننده ناراحتی های گوارشی افزایش دهنده فشار خون، برطرف کننده ناراحتیهای گوارشی و در مصارف خارجی به عنوان ضد التهاب و ترمیم کننده در رفتگی ها و شکستگیهای استخوانی مصرف سنتی دارد. ریزومها و پودر عصاره گیاه از اقلام مهم صادراتی ایران است.

عروسک پشت پرده Arusak-e posht-e Pardeh

Winter Cherry

عروسک پشت پرده یا کاکنج عبارت از میوه های کروی و قرمزرنگی است که حاوی تعداد زیادی دانه های کلیوی شکل و زردرنگ است. این میوه ها معمولا به توسط کاسبرگی غشائی، مخروطی شکل و بسیار نازک به رنگ قرمز تا زرد روشن احاطه شده است که پس از رسیدن کامل به صورت یک پوشش توری درآمده و میوه از داخل آن به راحتی دیده می شود. این محصول از گیاه عروسک پشت پرده یا

کاکنج با نام علمی: *Physalis alkalengi* L.

از تیره سیب زمینی (*Solanaceae*) به دست می آید. عروسک پشت پرده گیاهی است علفی ولی دارای اعضا چوبی شده با انشعابات فراوان، برگهای ساده و متناوب، میوه های مخروطی شکل و قرمز رنگ به طور آویخته بر روی گیاه. عروسک پشت پرده به عنوان مدر قوی مصرف سنتی دارد ولی در دوزهای غیردارویی خونریزی دهنده است.

علف چای Alaf-e Chây

St. John's Wort

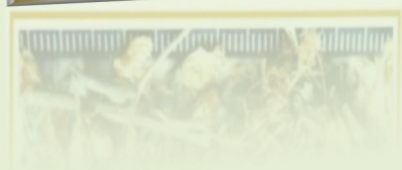
علف چای یا هوفاریقون عبارت از مجموعه گل‌های زرد متمایل به نارنجی است و همراه آنها مقداری برگ بیضوی شکل و نوک تیز و ساقه های کمی قرمز رنگ هم دیده می شوند. اگر برگها در مقابل نور گرفته شوند، نقاط شفاف زیادی که سلولهای ترشحی هستند به صورت روزنه در سطح آنها مشاهده می گردند. روزنه‌ها بر روی گلبرگها و کاسبرگها هم قابل تشخیص است. این گلها و برگها از گیاه

علف چای، هوفاریقون یا هزار چشم با نام علمی:

Hypericum perforatum L.

از تیره علف چای (Hypericaceae) به دست می آیند. ساقه های منشعب دارای کرکهای گلانددار و همچنین غده های ترشحي محتوی شیرابه های قرمز رنگ در برگها و گلبرگها، از مشخصات گیاه است. هوفاریقون به عنوان ضد افسردگی، مدر و ضد درد و همچنین ضد عفونی کننده و ترمیم کننده زخمها مصرف سنتی دارد. از این گیاه قطره ضد افسردگی به نام هایپیران (Hypiran) ساخته شده است.

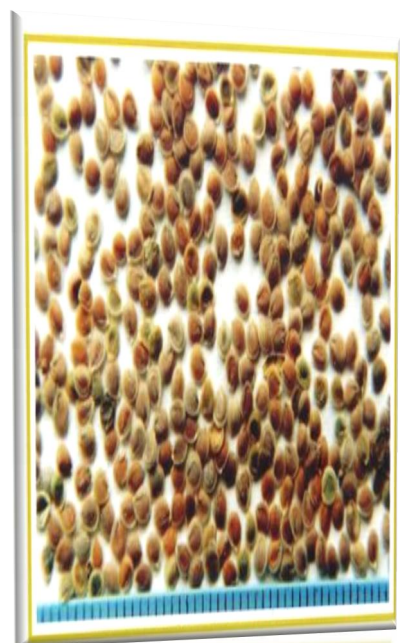
قدومه godume

Madwort & pepper weed

قدومه دو نوع است: شیرازی و شهری

قدومه شیرازی یا تدری یا تودری:

این نوع قدومه عبارت از دانه های گرد، پهن و صورتی کم رنگ، دارای پوشش مشخص موسیلاژی است که در کناره های دانه به صورت باله کوتاه و سفیدرنگ مشهود می باشد. با این دانه ها، میوه ها و یا پوست میوه هایی مشاهده می گردند که پهن و سرپخ و بی کرک با کناره پرزدار به رنگ زرد یا کمی بنفش بوده دارای یک دانه گرد هستند. این دانه و میوه ها متعلق به گیاهی با نام علمی:

Alyssum homolocarpum Fisch & C. A Mey Boiss

از تیره علمی شب بو (Cruciferae) می باشند که گیاهی علفی،

یکساله، کوچک، دارای برگهای کشیده و نوک تیز است این گونه بومی نواحی جنوب و جنوب شرق ایران است و مصرف بیشتری دارد.

قدومه شهری

این نوع قدومه عبارت از دانه هایی است تخم مرغ شکل و قهوه ای رنگ که با پوششی نازک و موسیلاژی پوشیده شده است با این دانه ها، میوه ها و یا پوست میوه هایی مشاهده می گردند که بیضوی شکل و دو حجره ای با یک جداره میانی ضخیم هستند و در هر یک از حجره ها یک دانه وجود دارد. این میوه و دانه متعلق به گیاهی است با نام علمی:

Lepidium perfoliatum L.

از تیره شب بو (*Cruciferae*) که گیاهی علفی و یک ساله، دارای برگهای تخم مرغی، گاهی دایره ای و کاملاً ساقه آغوش با گوشکهای بزرگ در قاعده و همچنین گلبرگ های کاهی رنگ است و به صورت علف هرز در نواحی جنوبی و مرکزی ایران گسترش دارد. گونه های زیر برای هیچ کدام از دو نوع قدومه مذکور، صحت ندارند.

Alyssum campestre L. Alyssum minus (L.) Rothm.

Erysimum officinale L.

هر دو نوع قدومه به عنوان لینت بخش ضدسرفه و همچنین مقوی و سنگ شکن، مصرف سنتی دارد. بابونه به عنوان ضد خونریزی و تقویت کننده معده و ضد عفونی کننده و ترمیم کننده و نیز شستشو دهنده و ایجاد کننده رنگ طلایی برای مو مصارف سنتی دارد.

کاکل ذرت *kako;- e dhorrat*

Corn Crest

کاکل ذرت عبارت از رشته هایی است زرد یا قهوه ای کمرنگ، باریک و بسیار طویل، کمی معطر و طعم کمی شیرین که در اصل خامه های تخمدان گیاه ذرت یا بلال با نام علمی:

Zea mays L.

از تیره گندم (*Graminae*) است. ذرت گیاهی است علفی که گل‌های نر و ماده آن بر روی یک پایه لیکن جدا از هم مشاهده می گردند و خامه های بلند و نازک از بین براکته های برگ مانند و دربرگیرنده خوشه گل‌های ماده آن خارج می گردد.

کاکل ذرت به عنوان یک مدر قوی و ضد عفونی کننده مجاری ادراری مصرف سنتی دارد.

زوفا *zufâ*

Catmint

زوفا، گل‌های مجتمع، پوشیده از براکته های گرد و نوک تیز و کاغذی به رنگ سبز مایل به بنفش است و از گیاهی با نام علمی:

Nepeta bracteata Benth

از تیره نعنا (*Labiatae*) به دست می آید. زوفا گیاهی علفی و کوچک با چند انشعاب کوتاه، بنفش رنگ و کم برگ است که گل‌های مجتمع در کنار برگها داشته، پای گلها براکته های گرد کاغذی و نوک تیز و بزرگ مشاهده می گردد و در اغلب نقاط ایران یافت می شود.

زوفا به عنوان برطرف کننده آسم و نیز ضدنفخ مصرف سنتی دارد. در منابع موجود زوفا را با نام علمی *Hyssopus officinalis* L ذکر نموده اند و هوپر نیز آنرا حاصل از گیاهانی به نامهای علمی *Nepeta ispananica* و *Nepeta micrantha* Bunge Boiss می داند که هیچ کدام با نمونه بازار گیاهان دارویی مشابهت ندارند.

مریم گلی *Maryam goli*

Sage

مریم گلی عبارت از برگهای باپوششی از کرکهای نقره ای کشیده و باریک، به رنگ سبز روشن، ضخیم، با سطحی برجسته و شبکه ای از رگبرگها و قطعاتی از ساقه چهارگوش و پوشیده از کرک است. این قطعات متعلق به گیاه مریم گلی، مریمه، یا شلبیه با نام علمی:

Salvai officinalis L.

از تیره نعنا (*Labiatea*) است که گیاهی بومی نقاط مرطوب اروپا است و طی سالهای اخیر در مناطقی از شمال ایران کشت گردیده. مریم گلی گیاهی پرشاخ و برگ و پایا است که گلهای آبی و کاسبرگهای درشت و خشبی داشته و به علت دارا بودن کرکهای

فراوان، کلا نقره ای رنگ به نظر می رسد. مریم گلی به عنوان آرام
بخش، ضد نفخ و کاهش دهنده قند خون مصرف سنتی پیدا کرده
است.

منبع: متداولترین گیاهان دارویی سنتی ایران

تالیف: غلامرضا امین

ناشر: موزه ملی تاریخ علوم پزشکی ایران سال نشر ۱۳۸۴